

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (510)

Кудря І.Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ЛЕГІЗМУ

Легізм є першою політичною теорією в стародавньому Китаї. Ця політична теорія послужила методологічною базою для формування імперської моделі Цинь. В основу політичної теорії легізму була покладена ідея про визначальну роль єдиного закону. Легізм протиставив конфуціанському ритуалу й гуманності закон. Мораль і етику легізм замінив державним примусом, системою винагород і покарань. Управління державою повинно було здійснюватися на підставі закону, сили й соціальної технології.

Ключові слова: легізм, політична філософія, право, держава, бюрократія, покарання.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що легізм, зокрема його політична теорія, має надзвичайне значення в інтелектуальній, соціальній і політичній історії Китаю. Сформувавшись у найдавніший період китайської історії, політична теорія легізму відіграла визначальну роль у становленні китайської державності й інтеграції китайського соціуму. Особливого значення вона набула в історії Стародавнього Китаю й зберегла його впродовж усієї китайської історії. Політична теорія легізму стала основоположною складовою частиною «імперської» політичної моделі Китаю, в основі якої лежить ідея сильної державної влади.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в дослідженні ролі політичної теорії легізму в суспільно-політичній історії Китаю.

У якості теоретичних основ дослідження використовувалися праці Д. Белла, М. Льове, В. Малявіна й Е. Торчинова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософія політики легізму відкинула конфуціанську думку про те, що держава існує для людей, і на її місце запропонувала положення про те, що держава існує заради правителя. Серед визначних представників легізму були Гуань Чжун, Шан Ян, Шен Бухай, Шень Дао і Хань Фей.

Часто політичну теорію легізму визначають як біхевіоризм і науку про державне управління. Легізм слід розуміти в історичному контексті періоду воюючих держав та епохи Цинь. Репресії

за незначні правопорушення й атмосфера страху були актуальними аспектами династії Цинь і однозначно пов'язуються з легістською політичною теорією.

Три головні теми досліджувалися в рамках легізму: суспільно-політичні відносини, державне управління та феномен бюрократії. Зокрема, концепція Хань Фей об'єднала основні концепти політичної теорії легізму: право (фа), державне управління (шу) та державу (ши).

Поняття «фа» в дискусіях між мислителями різних шкіл означало закон або норму. Закон – це шкала, якою вимірюється правильне й неправильне, управляти державою за законом значить хвалити за правильне й карати за неправильне. Шан Ян був міністром держави Цинь, який запровадив численні реформи з модернізації циньської держави, включаючи централізацію влади, створення бюрократії та розроблення єдиних кодексів законів.

Особливе місце в політичній теорії легізму займає концепція покарання; легісти вважали за доцільне застосовувати важкі тілесні покарання, такі, як відрізання ноги, носа тощо. У концепції покарання Шан Яна жорстокість покарання значно перевершувала відповідний злочин. Наприклад, якщо в бою команда з п'яти солдат втрачає одного, інші чотири обезголовлюються.

Шан Ян зазначив, що непропорційне застосування покарання за злочини призводить до стримування як легких, так і тяжких злочинців, а отже, забезпечить добробут держави.

Теорія та практика покарання була лише частиною більш широкої програми соціальних і політичних змін Шан Яна. Його пропозиції включали сільськогосподарську й економічну реформи, зміцнення армії, а також політичну, адміністративну й інституційну реформу. Загалом політична теорія легізму відрізняється надзвичайною ретельністю у своєму підході до контролю над людьми. При цьому регулювалися найменші аспекти соціального, економічного та політичного життя: урожайність і якість урожаю, ціни на продукти харчування тощо. Правитель мав повністю контролювати ситуацію, не залишаючи місця для непередбачених випадків долі – це неприпустима слабкість. Визначення та застосування законів у всіх сферах життя було квантитативним: оцінювали дію чи стан справ згідно з відповідними нормами, караючи або винагороджуючи. «Найкращий засіб зміцнення імператорського самодержавства вони знайшли в понятті закону, який установлює обов'язкові для всіх стандарти поведінки, єдину міру відповідальності, загальні для всіх критерії заслуг і провин» [2, с. 22]. Програма стандартизації легалістів застосовувалася не лише на рівні поведінки, але й на більш глибокому рівні мислення.

Зосередженість політичної теорії легізму на демографічному факторі є характерною для політичної думки того часу. У рамках політичної філософії легізму була розроблена ідея створення народу, який би мав цілі й прагнення, санкціоновані лише правителем. Ніщо не може бути більш ефективним для політичного контролю, ніж жорсткий і неблаганний караючий закон. Легістська політична філософія, таким чином, суттєво контрастує з конфуціанським уявленням про добродесну державу.

Якщо в програмі Шан Яна була розроблена ідея ретельного контролю за масами на підставі системи покарань і винагород, то Шен Бухай доповнив її ідеєю контролю правителя над бюрократією. Шен Бухай був сяном (першим міністром) ханського хоу (маркіза) Чжао (361–333 рр. до н. е.). Відповідно до Хань Фея, політична технологія контролю бюрократії була центральною особливістю суспільно-політичного вчення Шен Бухая. Вона містила такі моменти: створення посад відповідно до обов'язків і вивчення здібностей державних службовців. Шен вважав, що правителю необхідно мати повний контроль над чиновниками, оскільки в епоху воюючих держав прави-

тель часто ставав маріонеткою свого адміністративного апарату.

Шен Бухай запропонував установити систему, яка б могла об'єктивно оцінити здібності та досягнення державних службовців. Шен планував створити систему механізмів обмеження повноважень чиновників. Фактично концепція Шена є спробою перейти від моделі патримоніальної бюрократії до раціональної моделі державного управління. Інституційні реформи Шена були спрямовані насамперед на соціально-політичну стабільність Китаю.

У політичній теорії легізму була сформульована ідея внутрішнього ворога. Жодні високі мури, міцні двері й ворота не захистять правителя від внутрішнього ворога. Цим ворогом найчастіше є один із міністрів правителя, який поступово обмежує те, що правитель має побачити й почути, аж до того, як міністр монополізує владу.

Таким чином, Шен показує, що позиція правителя дуже вразлива. Це глибоко відчужена позиція, яка суттєво залежить від бюрократичного апарату. Те, яким чином правителю забезпечити свою владу від зазіхань чиновників, є основним питанням підходу Шена. Відповіддю на це питання стала концепція «шу» (технологія) Шена.

Шу – це таємна технологія правління. Для того, щоб позбавитися залежності від радників, слід посилити й викрити свої слабкі сторони. Шу застосовується в системі сін мін (природна сутність та ім'я), тобто природна сутність має відповідати імені. Ця теорія зосереджується на визначенні конкретних завдань і відповідальності, які стосуються окремих посадовців, тобто призначення на посаду повинне бути сумісне зі здібностями претендента. «Починаючи з V століття, філософи закликають призначати на вищі державні пости тих, хто наділений відповідними здібностями, а не в порядку спадкування посади від своїх предків» [2, с. 32].

Згідно з концепцією сін мін, суб'єкти повинні були відбиратися об'єктивно, а їхня діяльність оцінювалася відповідно до ефективності посадовця на отримуваних посадах. На практиці ця система заснована на об'єктивних критеріях, які підтримують верховну владу правителя як єдиного арбітра влади. Метою легістів було підтримання авторитету правителя. Набір критеріїв – це реалізація об'єктивного методу оцінки з метою зменшення варіації через суб'єктивні думки та погляди. «Як і колишні процедури імперського Китаю, політична система скерована на відбір і просування по службі державних службовців через систему

іспитів та оцінювання їхньої діяльності на нижчих щаблях державного управління. Меритократія китайського стилю сповнена недоліків, однак мало хто заперечуватиме, що ця система діє відносно добре порівняно з демократичними режимами в подібних за розмірами та рівнем економічного розвитку країнах, не кажучи вже про сімейні диктатури на Близькому Сході та в інших кінцях світу» [1, с. 12].

Легістський підхід був особливо важливим для зміцнення влади правителя, оскільки він мав на меті викоринити різницю в поглядах як серед чиновників, так і серед звичайних людей. Упровадження норм фа є спробою скасувати будь-які відмінності та забезпечити відповідну поведінку.

Завдяки застосуванню цієї системи правитель міг контролювати величезну кількість населення. Термін шу, крім технології, ще означає число. Точний облік і застосування чисел для контролю є характерним для легістської політичної думки.

Згідно із Шенем, правитель має приховувати свої мотиви та дії. Таємничий характер технології управління правителя є критичним для його успіху в збереженні влади. Поки син мін допомагає правителю з вибором і оцінкою радників, збереження таємності забезпечує його незалежність від бюрократії. Не всі правителі прислухалися до порад своїх міністрів, але майже всі вони вважали доцільним прикидатися, що роблять це.

Поняття ши, фа й шу часто розуміються як три фундаментальні компоненти легізму. Концепції фа Шан Яна та шу Шен Бухай були доповнені концепцією ши Шена Дао. Його підхід інтегрував даоську та легістську думку, він також вважається одним із творців учення Хуан-Лао, «...яке проповідувало ідею управління державою на основі не діяння й наслідування самоприродності. Разом із тим доктрина Хуан-Лао стикалася з ученням про безсмертних, з одного боку, і натурфілософією Цзоу Яня – з іншого» [4, с. 22].

Концепція ши включала поняття сили, харизми і влади. Поняття ши слід розглядати в контексті дао, залежно від того, чи ми розуміємо дао як трансцендентну дійсність чи історичну реальність, у якій люди повинні приймати те, що не може бути змінено. У цьому контексті ши може означати харизму невидимого правителя або харизматичну здатність правителя опанувати соціальну та політичну реальність. Політична влада спирається на харизму індивіда. Шень Дао приймав загальну позицію легістів, яка відкидала конфуціанську парадигму добродесної держави. Чесноти – ненадійна основа для держави,

як стверджував Шен Дао, тому сила – це те, що підтримує порядок у державі, незалежно від чеснот населення та здатності правителів. Концепція ши створює таємницю та відчуття віддаленості правителя, наголошує на символічності влади. «Оскільки абсолютна влада, що виникає із цілісного й загального порядку речей, абсолютно анонімна, правитель у законників нічого не може представляти в своїй особі й узагалі не повинен проявляти себе в діяльності добре налагодженої державної машини» [3, с. 21].

Таким чином, три концепції – фа, шу й ши – тісно переплетені в загальну теорію політичного контролю. Запровадження положень цієї політичної теорії значно посилює контроль в імперії Цинь. Ці заходи також значною мірою сприяли соціальному й економічному розвитку Китаю. Проте, незважаючи на всі досягнення епохи Цинь, цей період китайської історії вважається одним із найстрашніших через свою жорстокість і державний терор. Категорія закону й концепція бюрократії були ключовими поняттями легістської думки. Третій концептуальний елемент політичної теорії легізму – поняття ши – відіграв другорядну роль порівняно з першими двома концептами.

Легісти визначили п'ять основних загроз функціонування державної влади: рен (гуманність), яка несумісна з фа (законом); особисті інтереси чиновників; відсутність державного контролю над військовою силою; корупція; купці та ремісники, які накопичують багатства, створюють бажання багатства в селян (які є неодмінним компонентом міцної держави). Для того, щоб держава не втратила контроль над владою, слід насамперед контролювати кількість населення й не давати особистим інтересам превалювати над колективними. Легізм з особливою недовірою ставився до людської природи. Він не був зацікавлений у культивуванні гуманності, а цікавився насамперед питаннями контролю людської поведінки. Філософія легізму не займалася онтологічними питаннями людської природи, зосереджуючи увагу на конкретних соціальних умовах життя.

На відміну від моїзму, який визначає множинність цінностей як основну причину суспільного розбрату, легізм такою причиною визнавав конфлікт інтересів. Два соціально-політичних учення, конфуціанське та легістське, діаметрально протилежні. У конфуціанстві визнавалося, що суспільство слід виховувати й просвіщати. Легісти, навпаки, вважали, що суспільство слід спрощувати, залучивши більшість людей до аграрного

виробництва. Для легістів населення – це кількісна категорія, яку можна обраховувати.

У конфуціанстві ми можемо побачити, що еліта відіграє домінуючу роль у формуванні суспільства. У легізмі об'єктивні механізми поведінкового контролю стають автоматичними інструментами для досягнення чітко визначених суспільно-політичних цілей. Конфуціанська політична теорія дозволяла звичайним людям обмежену участь у політичному житті країни, визнавала взаємозалежну природу держави та людей у своєму баченні добродесної держави. У легістській теорії держави значення людини відсутнє взагалі. Загалом ставлення легістів до гуманності було негативним, оскільки гуманність підривала систему покарань і загрожувала владі. Чесноти принципово суперечать закону.

В умовах воюючих держав лише реальна й конкретна сила – примус – є джерелом влади. Нова ситуація вимагала розриву з традицією. Обставини змінюються з часом, а заходи змінюються залежно від обставин. Легізм відкидав звичаї та традиції й пропонував реалістичний підхід до подолання тогочасної соціально-політичної кризи.

На відміну від даосизму легізм стверджував, що гарантією влади є система, а не харизма. Філософія легізму відзначає неефективність харизми як політичного методу управління державою. Харизма завжди призводить до культу окремих осіб. Легізм робить акцент на законодавчій системі в політичній інфраструктурі. Ця система є невід'ємною складовою частиною держави.

Відхід від патримоніалізму знаменує важливий етап розвитку китайської політичної думки. Але легістській концепції бюрократії не вистачало прозорості та підзвітності, елементарних складників сучасної теорії бюрократії. Нагорода та покарання – головні інструменти влади держави. Якщо вони знаходяться в руках правителя, він контролює бюрократію, якщо вони знаходяться в руках бюрократії, вона контролює правителя. Легісти надали правителю вільне панування над бюрократією. Влада правителя є найбільш ефективною, коли фа оприлюднюється, а стратегія (шу) зберігається в таємниці.

Легісти постійно підкреслювали, що секретність є невід'ємною частиною політичної влади. Обмеження інформації, доступної людям, мало супроводжуватися жорстким контролем за системою навчання. Люди були просто інструментами державної влади, вони мали виконувати дві основні функції: виробляти продукти харчування та забезпечувати обороноздатність держави. Інші заняття, які суперечили цим двом основним функціям, були заборонені. Зокрема, нагромадження багатства купцями було заборонене.

Жорстокі покарання були розроблені для того, щоб тримати людей у страху. Символічно, що жахлива смерть спіткала самих засновників легізму: тіло Шан Яна було прив'язане до чотирьох колісниць і розірване, Хань Фей під тиском Лі Си покінчив життя самогубством, а сам Лі Си був розрубаний навпіл, разом із ним був винищений весь його рід до третього коліна.

Основні ідеї легістської філософії були реалізовані в епоху Цинь, під час правління першого імператора Китаю Цинь Шихуанді (259–210 до н. е.). Будь-які інтелектуальні суперечки в епоху Цинь були безжалісно знищені в ім'я встановлення єдиної імперської ідеології.

Висновки. Таким чином, політична теорія легізму відіграла керівну та конституюючу роль у суспільно-політичній історії Китаю.

Сформована за часів стародавньої китайської історії в ході історичного розвитку, вона стала основою для концепції держави та системи державного управління Китаю. Є всі підстави стверджувати, що системний комплекс політико-правових знань, пов'язаних зі здійсненням державної влади та практики державного управління в китайській політичній моделі, розроблений у рамках політичної теорії легізму. Проте політична теорія легізму була недосконалою, запропонована легізмом авторитарна репресивно-правова модель управління державою була згодом доповнена та вдосконалена конфуціанською етикою, якій легізм поступився місцем у якості офіційної політичної ідеології.

Список літератури:

1. Белл Д. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Наш формат, 2017. 312 с.
2. Лёве М. Китай династии Хань. Быт, религия, культура / пер. с англ. С. Федорова. М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. 224 с.
3. Малявин В. Военный канон Китая. Москва: РИПОЛ классик, 2015. 416 с.
4. Торчинов Е. Пути обретения бессмертия. Даосизм в исследованиях и переводах. Санкт-Петербург: Пальмира, 2017. 604 с.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ЛЕГИЗМА

Легизм является первой политической теорией в древнем Китае. Эта политическая теория послужила методологической базой для формирования имперской модели Цин. В основу политической теории легизма была положена идея об определяющей роли единого закона. Легизм противопоставил конфуцианскому ритуалу и гуманности закон. Мораль и этику легизм заменил государственным принуждением, системой вознаграждений и наказаний. Управление государством должно было осуществляться на основании закона, силы и социальной технологии.

Ключевые слова: *легизм, политическая философия, право, государство, бюрократия, наказание.*

THE POLITICAL THEORY OF LEGALISM

Legalism is the first political theory in ancient China. This political theory served as the methodological basis for the formation of the imperial model of the Qin. At the heart of the political theory of Legalism was the idea of the determining role of a unified law. Legalism contrasted the Confucian ritual and humanity with the law. Morality and ethics of Legalism replaced by state coercion, a system of rewards and punishments. State administration was to be carried out on the basis of law, force and social technology.

Key words: *Legalism, political philosophy, law, state, bureaucracy, punishment.*